

УДК 821.161.2.09(092)

Юрій Меженко та його Шевченкіана

У статті розглядається доробок Юрія Олексійовича Меженка (Іванова-Меженка) у створенні Шевченкіани — колекції речей, історично пов'язаних з постаттю Тараса Григоровича Шевченка. Охарактеризовано найважливіші експонати цієї колекції. Висвітлено вплив наукової роботи Юрія Меженка на розвиток шевченкознавства.

Ключові слова: Шевченкіана, Юрій Олексійович Меженко, Тарас Григорович Шевченко, бібліографічна справа, бібліографія, "Кобзар".

У цьому році виповнюється 120 років від дня народження Юрія Олексійовича Меженка, першого директора Книжкової палати України, видатного українського та російського книгознавця та бібліографа, котрий відзначився активною діяльністю на культурній ниві літературного редагування, критики та бібліотечної, бібліографічної діяльності, варто згадати також його колекціонерську захопленість творами Тараса Шевченка. З наснагою, що підтримувалась незламною любов'ю до книги взагалі та до творчості великого поета зокрема, Юрій Олексійович зібрав Шевченкіану — найрізноманітнішу збірку книжкових (і не тільки) пам'яток, присвячених Великому Кобзареві, — майже 15 тис. одиниць. Шевченкіана стала для Юрія Олексійовича справою усього життя, якій він віддав майже 60 років.

Мета статті — висвітлення основних етапів створення Шевченкіани, якою займався Юрій Меженко, та вплив вищезгаданої роботи на розвиток шевченкознавства.

Шлях Юрія Олексійовича як колекціонера розпочався у далекому 1911 році, коли Юрій Меженко був іще чернігівським гімназистом. Зібрана ним упродовж більше 55 років Шевченкіана — найбільша та, у багатьох випадках, унікальна. Тут — друковані видання та рукописи поета (серед яких і прижиттєві), література про Шевченка: бібліографічні матеріали та критика, листи зі спогадами сучасників, що були знайомі з поетом, зразки образотворчого мистецтва, що або належать пензлю Тараса Григоровича, або присвячені йому; а також — плакати, листівки та багато інших знахідок. "В справах бібліографії "Шевченкіани": Я збираю абсолютно все і "Кобзарі", й окремі видання, і все що написано про Шевченка або зв'язано з ним", — зазначив науковець [3].

У 1961 році Юрій Олексійович повідомив про віднайдення безцензурного видання "Кобзаря" 1840 року, яке містило лише вісім творів. У 1962 році воно було передруковано сотисячним тиражем, з огляду на його значущість. Також серед інших видань "Кобзаря" у колекції Юрія Меженка було женецьке 1881 року, що, на думку науковців, збереглося лише у двох примірниках. Другий знаходиться у фондах славнозвісної бібліотеки Британського музею. Ще один варіант — "Кобзар", надрукований у 1899 році на гектографі

радикально налаштованими студентами Київського університету св. Володимира, примітний своїм бунтівним настроєм — до нього увійшло багато заборонених цензурою творів, що сприяло таємному поширенню цієї книги серед вільнодумних українців. Із ста примірників зберігся тільки один, у Шевченкіані Юрія Меженка. Було в ній і перше женецьке видання "Кобзаря", надруковане на цигарковому папері, кишенькового формату, який був зручним для таємного транспортування в Росію.

Серед творів Т. Г. Шевченка у колекції Юрія Олексійовича — і видання поеми "Катерина" білоруською мовою. І воно саме, і штамп "По рассмотрению библиотечной комиссии изъято из библиотеки "Государственной думы" с своерідною реліквією, як і книга 1859 року лейпцизького видання "Новые стихотворения Пушкина и Шевченки".

Окрему частину Шевченкіани, зібрану Юрієм Меженком, становлять книги, що читав сам Тарас Григорович, його записи у щоденнику, листування з сучасниками тощо. Саме із цих свідчень стають відомими цікаві факти з життя поета.

Щодо зразків образотворчого мистецтва меженківської Шевченкіани, то тут налічуються портрети Шевченка, репродукції його картин, ескізи малюнків та ілюстрації до творів і багато іншого. Усі ці речі доповнюють образ Кобзаря як людини широких мистецьких поглядів.

Не можна не згадати й пов'язану з музикою частину збірки — "Шевченко в музиці". До неї увійшли нотні записи на вірші Тараса Григоровича, наприклад, оригінал рукопису кантати Миколи Лисенка "Б'ють пороги".

Юрій Меженко присвятив життя опрацюванню значного масиву інформації, що пов'язана з життям та творчістю великого українського поета, тому, зважаючи на високий рівень майстерності книгознавця, результатом цих досліджень стали різноманітні наукові та літературні роботи, що стосуються Шевченка. За участю й редакцією Юрія Меженка було опубліковано кілька шевченківських видань, зокрема "Кобзар" (1926). Особливу увагу викликає бібліографічний покажчик "Матеріали до Шевченкіани за роки 1917—1929" (1930), над яким Юрій Олексійович працював в Українському науковому інституті книгознавства, а видав у журналі "Життя і революція" (№ 3) [5]. Хоча у ті далекі часи вчений сумнівався в можливості вичерпного бібліографування творів Тараса Шевченка через невпорядкованість книгосховищ та брак потрібної літератури, у покажчику були відображені "Кобзарі". У Ленінграді Юрій Меженко продовжив працювати над бібліографією різних видань "Кобзаря" Шевченка. У 1940 році науковець підготував до друку "Бібліографію Шевченківської бібліографії", але вона залишилась в рукописі й зберігалась у власному архіві Юрія Олексійовича. Цінність цієї праці в тому, що в ній уміщено перелік творів Великого Кобзаря та анотації до них. Вже пізніше вона стала основою для створення книги "Тарас Григорович Шевченко: Бібліографія бібліографії, 1840—1960", що була видана у Києві в 1961 році за підтримки Академії наук УРСР. Вартий згадки покажчик "Що читав Шевченко", що мав вийти на 100-річчя смерті Кобзаря, але так і не побачив світ.

Після невдалої спроби закінчити "Що читав Шевченко", Юрій Олексійович активізувався з новою ідеєю щодо створення сучасного бібліографічного видання, що б увібрало усі відомі джерела, пов'язані з великим українським поетом. Це також мало стати пошануванням пам'яті поета, 150-річчя з дня народження якого наближалось. Репутацію найповніших видань такого типу на той час мали покажчики директора бібліотеки Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка Володимира Дорошенка — "Бібліографія шевченкознавства. Огляд покажчиків" (Львів, 1939) та "Бібліографія. Покажчик видань Шевченкових творів та спис бібліографічних праць про Шевченка" (Варшава—Львів, 1939). Але вони застаріли станом на 1960 рік, у них не відображались видання творів поета, починаючи з 1939 року. До того ж видання було недоступне в Україні. На дев'ятій Шевченківській конференції 1960 року в Ленінграді наголошувалось на необхідності видання оновленої бібліографії творчої спадщини Великого Кобзаря, а також те, що за цю нелегку справу візьметься Юрій Меженко. Створення видання проходило на основі як архівних збірок книгозховищ, так і колекції самого книгознавця. Передбачалось відобразити значний масив літератури: твори Шевченка мовою оригіналу та переклади мовами народів СРСР, а також іноземними мовами, прижиттєві публікації поета у збірках, журналах, рецензії на них та додаткові історичні матеріали. Проте, на превеликий жаль, далеко не все вдалось реалізувати. Робота над покажчиком припала на тяжкий період життя Юрія Олексійовича — погіршення здоров'я через похилий вік та смерть дружини. Долаючи ці перешкоди, Юрій Олексійович закінчував підготовку видання до друку. Однак зрозумів, що "надрукувати бібліографію окремих видань Шевченкових творів у такому плані, як я приготував (тобто повну) неможливо. І через те, — зізнається він у листі до Ярослава Дашкевича, — пропала до роботи всяка охота... Залишалось з десяток неописаних *de visu* видань. Сяк-так закінчу їх і складу рукопису в архів. Може комусь, коли я буду не на землі, а в землі, воно й знадобиться" [3].

До того ж, з ідеологічних причин шевченкознавцю недоступними були зарубіжні видання творів Кобзаря та матеріали про нього, без відображення яких бібліографічний посібник був би не повним. У листі до Володимира Дорошенка Юрій Меженко пише: "Я вже довгий час вживаю заходів, щоб одержати американські видання Шевченка і "Кобзарів", і окремих творів. Але все це лишається без наслідків. Книгарні не відповідають, окремі особи теж. Моя Колекція Шевченкових видань має велику прогалину без американських друків". Її значною мірою заповнив оновлений "Покажчик видань шевченкових творів та спис літератури про них" (Чикаго, 1961) Володимира Дорошенка.

Серед праць, що пов'язані з іменем Тараса Григоровича, якими книгознавець займався в останні роки, була рецензія на книгу "Тарас Шевченко в чеській культурі". Останньою ж статтею стала написана у 1968 році рецензія на капітальну працю "Т. Г. Шевченко: Бібліографія ювілейної літератури. 1960—1964" (К., 1968) учня Юрія Меженка — Федора Сарани. У ній забібліографовано понад 11 500 назв, і література систематизована за дев'ятьма розділами і підрозділами. Відгук Юрія Олексійовича на цю роботу був схвальний, вчений називає її "прекрасною і цінною", відзначає вдалу методику добору літератури та успішну систематизацію матеріалу, незважаючи на його жанрову різноманітність. Проте рецензент також робить зауваження щодо окремих неточностей та недостатність посилаень, а також жалкує, що "автор відступив від загальноприйнятого правила — описуючи окремі вірші, подавати перший рядок" — на

думку Юрія Олексійовича, це полегшує роботу з виданням, тому не варто відмовлятися від цього правила заради зменшення обсягу видання. Висновок відомого вченого — "шевченкознавство збагатилось ще однією прекрасною бібліографічною роботою" [2].

Юрій Меженко виступав рецензентом ще в 1946 році, був автором відгуку на покажчик "Т. Шевченко: Библиогр. указ.", виданий у 1941 році Державною бібліотекою СРСР ім. В. І. Леніна, що стала важливою працею для бібліографічної пропаганди творчості Кобзаря.

Заслуговує на увагу й рецензія Юрія Олексійовича, написана на замовлення видавництва "Мистецтво" на книгу А. Касперта "Шевченко та музика: монографічний та бібліографічний матеріали 1861—1961".

Відповідно до заповіту Юрія Меженка, після його смерті колекція була передана Інституту літератури ім. Тараса Григоровича Шевченка Академії наук УРСР.

Важко переоцінити внесок Шевченкіани відомого вченого, що вплинула на розвиток вітчизняного шевченкознавства. Але це — усього лиш частка звершень та досягнень першого директора Книжкової палати України Юрія Олексійовича Меженка на ниві національної культури.

Це його внесок у заповітну мрію Шевченка: "І оживе добра Слава України...".

Список використаної літератури

1. *Базилівський М.* Життя, присвячене книзі / М. Базилівський // Вітчизна. — 1964. — № 3. — С. 212—214.
2. *Королевич Н. Ф.* Українські бібліографи ХХ століття / Королевич Н. Ф. — К.: Кн. палата України, 1998 р. — 328 с.
3. *Листи Юрія Меженка до львів'ян (1923—1969) / упорядкув., передм. прим. М. А. Вальо.* — Львів: Львів. наук. б-ка імені В. Стефаніка НАН України, 2002. — 324 с.
4. *Стрішенець Н. В.* Бібліографічна спадщина Юрія Олексійовича Меженка / Н. Стрішенець; [від ред. О. Онищенко]; НАН України, Нац. б-ка України імені В. І. Вернадського. — К., 1997. — 144 с.
5. *Шевченкіана на початку ХХІ століття // Матеріали наук.-практ. конф., присвячені 190-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка.* 25 березня 2004 р. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка, Харків. центр українознав.; уклад. В. О. Ярошик. — Х., 2004. — 194 с.
6. *Шевченківський словник: у 2 т. / АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка; редкол.: Є. П. Кирилюк [та ін.].* — К.: Голов. ред. УРЕ, 1976—1977.
Т. 1: А—Мол. — 1976. — 415 с.
Т. 2: Мол—Я. — 1977. — 409 с.

В статье рассматриваются наработки Юрия Алексеевича Меженко (Иванова) при создании Шевченкианы — коллекции вещей, исторически связанных с фигурой Тараса Григорьевича Шевченко. Дана характеристика важнейшим экспонатам этой коллекции. Освещено влияние научной работы Юрия Меженко на развитие шевченковедения.

This article researched achievements of Iurii O. Mezhenko (Ivanov) in creation of 'Shevchenkiana' — the collection of subjects that was historically attached to the poet Taras Hryhorovich Shevchenko. The list of most important lots is described. Benefits of scientific work in shevchenkology of Iurii Mezhenko are illuminated.

Євген Склярєнко,
аспірант кафедри
видавничої справи і редагування
Української академії друкарства

Надійшла в редакцію 16 лютого 2012 року